

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

КОВАЛЬОВА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 340.12

**ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПРИНЦИПІВ СПРАВЕДЛИВОСТІ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

12.00.12 – філософія права

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
академік Академії наук вищої освіти України
Цимбалюк Михайло Михайлович.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, доцент
Омельчук Олег Миколайович,
Хмельницький університет управління та права,
ректор;

кандидат юридичних наук, доцент
Кравець Віталій Михайлович,
Національна академія внутрішніх справ,
заступник начальника інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції з
навчально-методичної та наукової роботи.

Захист відбудеться «30» травня 2014 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «29» квітня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Прагнення пошуку нових методологічних засад прогресивних трансформацій соціогуманітарного простору детермінує посилення уваги наукової спільноти до феноменології справедливості та відповідальності як невіддільних компонентів людської екзистенції. Утім, незважаючи на те, що філософське осмислення вказаних концептів цікавило суспільство на кожному етапі цивілізаційного розвитку в різних парадигмальних координатах, сьогодні не можна констатувати існування вичерпної концепції, спроможної відобразити однозначне розуміння онтологічної, антропологічної, аксіологічної, праксеологічної сутності категорій «справедливість» та «відповідальність». Особливої актуальності набуває репрезентація засад реалізації вказаних принципів у діяльності правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Покликання правоохоронців забезпечити правовий порядок, захистити права та свободи людини, втілити у правозастосовну практику регулятивний вплив нормативно-правових приписів іманентно пов'язане з рефлексією ціннісних інтенцій гуманітарної політики держави, зокрема щодо визначення міри справедливого і несправедливого, міри відповідальності за вчинене діяння, міри свободи тощо.

Концептуальний дискурс щодо пізнання сутності та закономірностей функціонування справедливості і відповідальності набуває особливого звучання в умовах реалізації Україною прагнення побудови демократичної, правової держави та формування громадянського суспільства. На тлі розпочатих глобальних перетворень перед органами внутрішніх справ постають нові виклики, які детермінують потребу переосмислити завдання та пріоритети у сфері забезпечення міжнародних стандартів і принципів щодо захисту прав і свобод людини, підстав та механізму притягнення до юридичної відповідальності, застосування справедливого правового примусу тощо.

Витоки формування інтенціоналу понять «справедливість» та «відповідальність» сягають часів античної філософії, яка тяжіла до натуралістичного світорозуміння (Аристотель, Геракліт, Демокріт, Епікур, Платон, Сенека, Сократ, Цицерон). Свої трактування сутності справедливості та відповідальності пропонували мислителі й Середньовіччя, Відродження, Просвітництва та Нового часу (Ф. Аквінський, І. Бентам, Г. Гегель, І. Кант, Т. Кампанелла, Ш. Монтеск'є, Т. Мор, Р. Оуен, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спіноза, Ш. Фур'є та ін.). Вагомий внесок у розробку проблем реалізації вказаних принципів здійснили К.-О. Апель, Ю. Габермас, Ф. Гаєк, М. Горкгаймер, О. Гьоффе, Р. Дворкін, Л. Еріксон, Г. Йонас, Ф. Маркузе, Х. Перельман, П. Рікер, Дж. Ролз, Р. Рорті, Ч. Тейлор, Дж. Хосперс, І. Янг та ін.

Вивченню окремих аспектів справедливості присвячені роботи В. Андрущенка, З. Бербешкіної, Є. Бистрицького, І. Бичка, В. Васильчук, Н. Гайворонюк, В. Горбатенка, О. Грищук, В. Давидовича, З. Добош, А. Колодія, І. Кресіної, В. Лісового, І. Луцького, Є. Марченка, М. Момот,

С. Околіти, М. Поповича, В. Самохвалова, В. Сокурєнка, Г. Соловей, С. Хумудалє та ін. Важливими є розробки проблем юридичної відповідальності, відображені в наукових працях С. Алексєєва, О. Бондарєва, С. Братуєя, В. Грищука, Ю. Дєнісова, М. Духна, В. Івакіна, А. Козловського, С. Комарова, О. Корольова, В. Лазарєва, О. Михайленка, О. Назарової, С. Погребняка, І. Самощенка, А. Сєліванова, О. Скакун, В. Трутня та ін.

Діяльність органів внутрішніх справ досліджували В. Авер'янов, О. Бандурка, М. Ануфрієв, І. Бачило, В. Білоус, І. Бородін, І. Голосніченко, В. Грохольський, С. Гусаров, В. Гуславський, В. Журавський, Р. Калюжний, В. Ковалєнко, Т. Коломоєць, Я. Кондратьєв, О. Копилєнко, О. Кузьменко, Н. Матюхіна, О. Нєгодченко, В. Олєфір, Н. Оніщенко, О. Остапенко, В. Петков, С. Петков, Т. Проценко, С. Стеценко, О. Тєличкін, В. Шкарупа, О. Ярмиш та ін.

Втім, незважаючи на те, що справедливість та відповідальність неодноразово ставали предметом наукового аналізу, недостатньо глибокими видаються міждисциплінарні розвідки, присвячені пізнанню ціннісно-сміслових, ідейно-світоглядних та інших аспектів функціонування цих цивілізаційних феноменів в умовах сучасного державотворення та правотворення. Поза увагою залишається питання реалізації вказаних принципів у діяльності органів внутрішніх справ, що підтверджує актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Наукове дослідження здійснено відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р «Про затвердження Концепції реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі органів внутрішніх справ» (щодо використання сучасних інформаційно-психологічних технологій у діяльності ОВС і проведення міжгалузєвих досліджень на стику юридичних та інших наукових галузей знань). Робота виконана з урахуванням «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затверджених Наказом МВС України від 29 липня 2010 р. № 347, а також у контексті наукових досліджень Львівського державного університету внутрішніх справ за напрямом «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є обґрунтування філософсько-правових засад, які формують ідеологічне підґрунтя для реалізації принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ.

Для досягнення поставленої мети окреслено такі *задачі*:

- розкрити методологічний потенціал філософії права для пізнання сутності понять «справедливість» та «відповідальність»;
- виявити гуманістичні засади формування демократичної, правової держави, які втілюють максими справедливості та відповідальності;

- показати ефективність та значущість діяльності органів внутрішніх справ для процесу державотворення та формування громадянського суспільства;
- обґрунтувати інтерпретацію понять «справедливість» та «відповідальність» у філософсько-правовому вимірі;
- виявити юридичну природу концептів «справедливість» та «відповідальність»;
- здійснити порівняльне дослідження національного та міжнародного права для того, щоб виявити оптимальну модель реалізації справедливості та відповідальності;
- дослідити сутність правозастосовної діяльності крізь призму основних ідеологем справедливості та відповідальності;
- визначити нормативно-правові форми реалізації справедливості та відповідальності в контексті гуманістичної парадигми;
- з'ясувати роль органів внутрішніх справ у сфері забезпечення реалізації справедливості та відповідальності в умовах сучасного державотворення та правотворення.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, які виникають у процесі діяльності органів внутрішніх справ.

Предмет дослідження – філософсько-правові засади реалізації принципів справедливості і відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи стали принципи світоглядного плюралізму, всебічності, комплексності, контекстуальності вивчення предмета дослідження. *Системний* дозволив розглянути предмет дослідження в багатоманітності його зв'язків (підрозділ 1.1), сформулювати систему критеріїв, які дають змогу визначити рівень втілення принципів справедливості та відповідальності в сучасному праві (підрозділ 3.2). *Історико-генетичний* забезпечив дослідження витоків формування концептів «справедливість» та «відповідальність» (підрозділи 1.1, 2.1). *Феноменологічний* застосовано для виявлення трансцендентних основ актуалізації справедливості та відповідальності як соціокультурних феноменів (підрозділ 1.1). *Компаративний* дав змогу здійснити порівняльний аналіз інтерпретацій понять «справедливість» та «відповідальність», які були сформульовані в парадигмальних координатах різних історичних епох (підрозділ 2.1), зіставлення норм національного та міжнародного права задля пошуку шляхів оптимізації вітчизняної правової системи (підрозділи 2.3, 3.3). За допомогою *герменевтичного* виявилось можливим розкриття сутності категорій «справедливість» та «відповідальність» у широкому філософсько-правовому та вузькому юридичному вимірах (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2). *Аксіологічний* використано для з'ясування значення органів внутрішніх справ у сучасному державотворенні та формуванні громадянського суспільства (підрозділ 1.3), для висвітлення ціннісного потенціалу справедливості і відповідальності для правозастосовної практики (підрозділ 3.2).

Антропологічний детермінував необхідність осмислення предмета дослідження з позиції системи «особа» – «суспільство» – «право» – «держава», у якій визначальна роль відведена особі як суб'єктові правових відносин, в онтології якого справедливість та відповідальність визнаються невіддільними компонентами. Логічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування) було використано для критичної оцінки предмета дослідження, вдосконалення понятійно-категоріального апарату, узагальнення результатів та формулювання висновків.

Теоретичним підґрунтям дисертації стали наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених у галузях філософії права, загальної теорії держави і права, міжнародного права, історії держави, політичних і правових учень, філософії, політології, історії, соціології, психології, логіки, теології, етики, культурології.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці в межах комплексного дослідження проаналізовано філософсько-правовий вимір фундаментальних засад реалізації принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ. При цьому одержано нові результати, які відображають особистий внесок автора в розробку досліджуваної теми:

уперше:

- обґрунтовано методологічний потенціал філософсько-правової науки, що дозволило досліджувати реалізацію принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ крізь призму онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, праксеологічного, герменевтичного та антропологічного аспектів;

- запропоновано визначення понять «справедливість» та «відповідальність» як філософсько-правових полідисциплінарних категорій, що, перебуваючи в когерентному зв'язку, відображають конкретно-історичні уявлення про міру належного (моральний аспект), міру відповідності різних соціальних явищ та вчинків (соціальний аспект), трактування цієї міри у свідомості особи (психологічний аспект), закріплення в нормах права (правовий аспект), відображення в гуманітарній політиці держави (політичний аспект), актуалізації в системі загальносуспільних ідей, поглядів (ідеологічний аспект);

- доведено, що діяльність органів внутрішніх справ імпліцитно відображає рівень справедливості та відповідальності, імplementований у площину сучасного правотворення, правореалізації та правозастосування;

- з'ясовано, що, попри існування певних відмінностей, норми національного та міжнародного права характеризує єдність трактування справедливості і відповідальності як методологічних засад гуманістичної моделі організації державного й суспільного ладу;

удосконалено:

- концептуальний інструментарій філософських дискурсів щодо експлікації феноменів справедливості та відповідальності у двох вимірах: теоретичному, що передбачає дослідження еволюції філософсько-правового

розуміння справедливості і відповідальності в соціогуманітарному просторі, та практичному, що детермінує дослідження екстраполяції інтенцій справедливості і відповідальності у процесі державотворення та формування громадянського суспільства;

– аргументацію юридичної природи концептів «справедливість» та «відповідальність», у контексті якої справедливість розглядається як обов'язковий атрибут демократичної, правової держави, що корелюється із суб'єктивними правами, свободами та обов'язками, а змістовні параметри відповідальності визначаються як реакція держави на скоєне правопорушення;

– теоретичні засади вдосконалення правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ задля забезпечення належного балансу дихотомії «справедливість – відповідальність» у правозастосовній практиці;

дістали подальший розвиток:

– дослідження антропологічної аксіосфери діяльності органів внутрішніх справ, структура якої компонується базовими загальнолюдськими цінностями, зокрема принципами справедливості та відповідальності;

– інтерпретація феноменів справедливості та відповідальності як критеріїв, на підставі яких можна висновувати про якість правової системи та її ціннісні домінанти;

– доктринальні засади формування демократичної правової держави в контексті гуманістичної парадигми, невіддільним компонентом якої вважається пріоритет принципів справедливості та відповідальності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дослідженні висновки можуть стати методологічною основою нормотворчої діяльності органів державної влади та науковим підґрунтям практичної роботи правоохоронних органів у ході реалізації гуманітарної політики держави та реформування правової системи України. Окремі положення і висновки дисертації можуть бути застосовані в навчальному процесі для підготовки підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів та в процесі викладання навчальних дисциплін «Філософія права», «Правознавство», «Філософія», «Порівняльне правознавство», «Професійна етика», «Деонтологія», «Теорія держави та права», «Етика та естетика» тощо. Матеріали наукової роботи можуть бути використані в науково-дослідній сфері для активізації пошуків філософсько-правових засад державотворення та правотворення, усунення наявних прогалин філософсько-правового осмислення реалізації принципів справедливості і відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях. Серед них: V Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право : проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 19–20 травня 2012 р.); V Всеукраїнська науково-практична конференція «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ» (м. Львів, 1 червня 2012 р.); Науково-практична Інтернет-

конференція «Правове регулювання суспільства та проблеми юридичної техніки» (м. Івано-Франківськ, листопад-грудень 2012 р.); 1-а Регіональна науково-практична конференція «Державотворення та право творення в Україні : проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 11 квітня 2013 р.); VI Всеукраїнська науково-практична конференція «Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ» (м. Львів, 7 червня 2013 р.).

Публікації. Основні положення і висновки, сформульовані в дисертаційній роботі, викладено в п'яти наукових статтях, чотири з яких опубліковано у фахових виданнях України з юридичних наук, одна – у виданні іншої держави (Російська Федерація), а також у тезах п'ятох доповідей на науково-практичних заходах.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою викладу проблеми, планом, метою та задачами дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 174 сторінки, з яких загальний обсяг тексту – 159 сторінок. Список використаних джерел складається із 187 найменувань на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, охарактеризовано ступінь наукової розробки проблеми, її зв'язок з науковими програмами, планами і темами, сформульовано мету і задачі, об'єкт, предмет і методи дослідження, наукову новизну одержаних результатів, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, наведено дані про їх апробацію та публікації автора за темою дисертації, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «Методологічні проблеми філософсько-правового обґрунтування справедливості та відповідальності як предмета наукового дослідження» містить три підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Філософія права як методологія дослідження виміру справедливості та відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ»* обґрунтовано необхідність звернення до методології філософії права як до основоположного інструментарію вивчення виміру принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ.

Відзначено, що філософсько-правове усвідомлення та розвиток понять «справедливість» і «відповідальність» через переосмислення безконечної розмаїтості життєвих явищ, людських стосунків, відносин громадянина і держави дозволяє усвідомити вимоги права, що в підсумку впливає на становлення правової свідомості в суспільстві. Це зумовлює розуміння поняття справедливості як мірила суспільних відносин і відповідальності як позитивного усвідомлення важливості дотримання загальноприйнятих суспільних норм, законодавства, з огляду на те, що саме право, закон необхідні для охорони власного чи суспільного інтересу в цивілізованому

суспільстві. Отже, аналіз філософсько-правової методології дослідження виміру справедливості і відповідальності в діяльності ОВС дозволяє стверджувати, що сутність права розкривається через єдність трьох його принципів: рівності суб'єктів суспільно-правових відносин у соціумі, справедливості і відповідальності.

Підрозділ 1.2 «Стан дослідження формування демократичної правової держави в контексті принципів справедливості та відповідальності» присвячено характеристиці історичних умов виникнення перших наукових розвідок щодо визначення змісту принципів справедливості і відповідальності та їх впливу на формування демократичної правової держави. Стверджується, що поняття й уявлення про категорії «справедливість» і «відповідальність» формувалися в процесі культурологічної етичної практики того чи іншого суспільства, спілкування людей між собою, тому зміст цих понять є соціальним. Суспільна оцінка поведінки особи в контексті справедливості та відповідальності не залежить від волі й бажання самої оцінюваної особи чи суспільної групи, оскільки вся їхня діяльність перебуває під суспільним контролем, який формує оцінку відповідності культурно-етичних якостей кожної конкретної людини суспільним нормам. Щобільше, про тісний зв'язок принципів справедливості і відповідальності з чеснотами та цінностями свідчить і те, що їх суспільна природа оснований на єдиному етичному критерії. Водночас, незважаючи на зв'язок суспільної оцінки особи і її самооцінки, між цими категоріями і чеснотами існує відмінність, яка полягає в тому, що рівень справедливості – це суспільна оцінка діяльності, вибору чи дій особи, а щодо чеснот основним є саме суб'єктивний момент, самооцінка.

У підрозділі 1.3 «Значення діяльності органів внутрішніх справ у державотворенні та формуванні громадянського суспільства» схарактеризовано діяльність ОВС, спрямовану на дотримання в нинішніх умовах державотворення та формування громадянського суспільства міжнародних стандартів, що ефективно регулюють відносини, забезпечуючи охорону прав людини. До них віднесено Загальну декларацію прав людини, міжнародні правові норми, принципи та стандарти, що сприяють правоохоронній діяльності в галузі забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також встановлюють верховенство загальнолюдських цінностей у суспільстві. У цих міжнародно-правових документах у юридичній формі закріплено головні гарантії для гідного існування людини як особистості, її прав та свобод з боку держави і суспільства.

Зауважено, що працівники ОВС є представниками державної влади, які за характером своїх службових обов'язків вступають у різноманітні правовідносини з громадянами та іншими суб'єктами права. Діючи від імені держави, вони зобов'язані діяти винятково в межах своєї професійної та службової компетенції, не порушуючи принципу законності.

Обгрунтовано, як свідчить правозастосовна практика, імплементація міжнародних стандартів правоохоронної діяльності потребує розробки концептуальної філософсько-правової моделі системи управління

правоохоронними органами, зокрема й органами внутрішніх справ України, щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, яка повинна бути спрямована на вдосконалення теоретико-правових та організаційних засад у цій сфері з використанням філософсько-правових засад справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ України.

Розділ 2 «Соціально-філософські та юридичні інтенції справедливості та відповідальності» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 *«Філософська методологія інтерпретації понять “справедливість” та “відповідальність”»* узагальнено результати соціально-філософських досліджень смислових значень понять «справедливість» та «відповідальність». Зауважено, що філософське розуміння справедливості передбачає емпіричне осмислення об'єктивної дійсності суб'єктом відповідно до морально-етичних норм, що функціонують у цьому суспільстві, оскільки справедливість завжди потребує порівняння декількох аналогових явищ, суспільних дій або поведінки, вчинків чи властивостей. Окрім того, простежено, що застосування філософської методології до інтерпретації поняття «відповідальність» дає змогу розглянути відповідальність як певний змістовний культурно-свідомісний елемент, інститут соціальної системи в суспільстві, що має власну строго визначену роль інструмента впорядкування відносин у соціумі на основі чітко зафіксованих правил, традицій і норм. Актуальним для застосування у правових відносинах є переважання функціонального, формально-структурного виміру відповідальності як регулятора наявних суспільних відносин та інтересів соціальних груп.

У підрозділі 2.2 *«Юридична природа принципів справедливості та відповідальності»* проаналізовано юридичну визначеність принципів справедливості і відповідальності та з'ясовано, що у сфері права ці категорії отримують більш конкретний зміст і практичне застосування. Проте розгляд цих категорій у філософських, моральних, етичних, правових і соціологічних аспектах значно розширює їх розуміння.

Наголошено, що юридична відповідальність, у спеціально-юридичному розумінні, є реакцією держави на здійснене правопорушення. У такому аспекті юридична відповідальність – це застосування до порушника передбачених санкцій, норм чинного законодавства, засобів державного впливу, що виражається у формі позбавлення певних прав організаційного чи майнового характеру. Своєю чергою, юридичним змістом категорії справедливості є ідея визнання, тобто позитивне ствердження своєю згодою дійсності існування, суб'єктивного права особи. А визнання права передбачає наявність двох аспектів правідносин: особи, право якої визнається, та особи, яка визнає існування чужого права. Для тієї особи, право якої визнається, визнання є зовнішнім актом стосовно неї, оскільки воно походить від іншого суб'єкта і залежить від його волі. Внутрішньою стороною є усвідомлення власного права – актуалізація у свідомості суб'єкта факту належності йому самому певного суб'єктивного права. Після цього усвідомлення власного права трансформується у вимогу визнати дійсність цього права, звернену до іншого суб'єкта чи суб'єктів. Справедливим може

бути визнання лише такого суб'єктивного права, на яке конкретна особа «має» право.

У підрозділі 2.3 «Порівняльний аналіз реалізації принципів справедливості і відповідальності у національному та міжнародному праві» визначено, передусім, що в сучасній правовій науці принципи справедливості й відповідальності розглянуто як основу системи цивілізаційних здобутків у сфері державності. Адже зміст зазначених філософсько-світоглядних категорій безпосередньо й опосередковано віддзеркалює суспільні та правові відносини в державі, напрям суспільно-політичного, соціально-економічного і цивілізаційно-культурного розвитку й діяльності суспільства. Втілюючись у правозастосовних актах як принципи суспільних взаємовідносин, справедливість і відповідальність виконують виховну та світоглядну функції, водночас як категорії вони набувають юридичного статусу. Суспільство визнає справедливим тільки такий закон, який відповідає принципам права, а діяти відповідально та справедливо – означає діяти згідно із загальноприйнятими положеннями права, однаковими й обов'язковими для всіх громадян і суспільних груп. З іншого боку, справедливість і відповідальність можуть бути результатом дії права. Тож категорії права в їх проєкції моральності на конкретні суспільні відносини надають можливість оцінити ці відносини як відповідальні чи невідповідальні, справедливі чи несправедливі. Як правові категорії справедливість і відповідальність втілені в чинному законодавстві України. Це відповідає новій парадигмі розуміння правової та демократичної держави.

Розділ 3 «Справедливість та відповідальність як категоріальна детермінація діяльності органів внутрішніх справ» містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Справедливість та відповідальність як базисні елементи правозастосування у діяльності ОВС» стверджено, що правотворчість і правозастосування – процеси, котрі безпосередньо впливають на розвиток усього суспільства. Від того, на яких принципах оснований ці процеси, залежить якість державного правового устрою суспільства. Тому вплив принципів справедливості та відповідальності на ці процеси важко переоцінити, особливо в аспекті оцінювання правових явищ. Це зумовлено тим, що сьогодні існує потреба усунути негативні тенденції, котрі виникають у практиці реалізації цих рішень, насамперед у галузі правозастосування, про що свідчить значна кількість порушень законності. Справедливість як критерій оцінки змушує суб'єктів правотворчості й суб'єктів правозастосування всебічно і ретельно вибирати інструменти регулювання і кваліфікації правових відносин. Водночас наукове поняття «презумпція справедливості закону» значною мірою нівелює застосування справедливості як критерію оцінки на етапі правозастосування, а на етапі правотворчості дозволяє скасувати процедуру всебічного підходу до створення правових норм, оскільки результат правозастосування – правозастосовний акт – буде в будь-якому випадку справедливим.

У підрозділі 3.2 «Нормативно-правові форми реалізації ОВС принципів справедливості та відповідальності» зазначено, що у правовому регулюванні

зادля забезпечення справедливості варто простежувати оптимальну, чітку відповідність (співвідношення) між правовими явищами. З погляду інтересів суспільства, держави, індивіда (груп, колективу тощо) варто враховувати й економічне, соціальне, а в сучасних умовах подекуди й політичне обґрунтування встановлюваного співвідношення. У цьому випадку потрібно акцентувати: найважливіша вимога справедливості полягає в узгодженості права і моралі, відповідності права моральним орієнтирам. Працівники ОВС зобов'язані підтверджувати особистою діяльністю те, що справедливість і відповідальність єоб'єктивною основою правового регулювання відносин. Якщо зміст норм права України буде ґрунтуватися на принципах справедливості й відповідальності, сутність справедливого правового регулювання позначиться і на наявній правовій матерії.

У підрозділі 3.3 «Органи внутрішніх справ як суб'єкт забезпечення справедливості й відповідальності» наголошено, що, власне, держава безпосередньо впливає на право у сфері організації діяльності правоохоронних органів і правозастосування та забезпечує життєдіяльність держави, створюючи правову систему на інституційному рівні. Така система, своєю чергою, закріплює структуру державного апарату, визначає компетенцію державних органів та їх посадових осіб, зокрема й правоохоронних органів. Органи внутрішніх справ – один із суб'єктів правовідносин. Він не просто уповноважений правом, на нього покладається юридична відповідальність (юридичний обов'язок) щодо дотримання принципів та норм чинного законодавства. Стверджується, що справедливість та відповідальність як певні форми суспільного буття зумовлюються необхідністю підпорядковувати, координувати і регулювати в процесі спільної суспільної діяльності дії кожного з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним на основі прийнятого суспільством правового поля. І роль органів внутрішніх справ полягає в забезпеченні цієї взаємодії об'єктів та суб'єктів суспільних відносин у межах конкретного правового поля.

ВИСНОВКИ

У дисертації теоретично узагальнено і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає в комплексній дескрипції філософсько-правового виміру реалізації принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ.

Основними результатами дослідження є такі положення:

1. Застосування філософсько-правової методології щодо інтерпретації цивілізаційних феноменів справедливості та відповідальності дає змогу розглядати їх як певні змістовні культурно-свідомісні елементи розвитку суспільства і держави, певні соціокультурні інститути, що мають пріоритетним завданням впорядкування правових відносин на основі ідеологем гуманістичної парадигми.

Філософії права властивий методологічний потенціал, який дозволяє досліджувати реалізацію принципів справедливості та відповідальності в

діяльності органів внутрішніх справ крізь призму таких аспектів: онтологічного (вивчення буття цивілізаційних феноменів справедливості і відповідальності та їх реалізації в діяльності органів внутрішніх справ); гносеологічного (аналіз пізнавальних можливостей людини в питанні осягнення сутності справедливості і відповідальності та втілення її у правовій системі); аксіологічного (з'ясування ціннісних характеристик справедливості та відповідальності для аксіосфери діяльності органів внутрішніх справ, презентація їх значення для процесу формування правової держави та громадянського суспільства); праксеологічного (виявлення умов актуалізації справедливості і відповідальності у практичній площині суспільної життєдіяльності та практичної роботи органів внутрішніх справ); герменевтичного (дослідження інтерпретацій справедливості та відповідальності в різних парадигмальних і темпоральних координатах); антропологічного (відображення кореляційних зв'язків справедливості та відповідальності в контексті осмислення людської екзистенції).

2. Формування демократичної правової держави детермінує визнання пріоритету принципів справедливості та відповідальності в методології державотворення та правотворення, що, зокрема, виявляється в діяльності працівників правоохоронних органів. Очікування соціуму, пов'язані із втіленням принципів справедливості й відповідальності у правовій дійсності, визначають шляхом критичної оцінки людьми своїх природних прав, аналізу чинних законів та підзаконних нормативно-правових актів з позиції бінарних конструктів «справедливість – несправедливість», «відповідальність – безвідповідальність», формування уявлень про справедливі норми і форми суспільних та політичних відносин, а також їх зв'язку з відповідальністю за їх порушення.

3. Розвиток правової держави як необхідної умови ефективної реалізації механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина сприяє появі нових концептуальних підходів до осмислення організаційно-правових засад діяльності органів внутрішніх справ. Важливим є те, що трансформаційні процеси мають стосуватися не тільки вдосконалення форм, методів та засобів функціонування вказаних державних органів, але й ґрунтування їх діяльності на філософсько-правових засадах справедливості й відповідальності. Зокрема, йдеться про формування антропологічно зорієнтованої аксіосфери діяльності працівників органів внутрішніх справ, структура якої повинна компонуватися базовими загальнолюдськими цінностями, зокрема принципами справедливості та відповідальності.

4. Філософсько-правовий аналіз справедливості і відповідальності дозволяє виявити сутнісні ознаки цих категорій, дослідити різні аспекти й контексти його функціонування в суспільному житті. Апелюючи до концептуального інструментарію філософських дискурсів, осмислення сутності феноменів справедливості та відповідальності доцільно здійснювати у двох вимірах: теоретичному, що передбачає дослідження еволюції філософсько-правового розуміння справедливості і відповідальності в соціогуманітарному просторі, та практичному, що детермінує дослідження

екстраполяції інтенцій справедливості і відповідальності в процесі державотворення та формування громадянського суспільства.

Справедливість виражає міру суспільної відносної (історично зумовленої) відповідності різних соціальних явищ і вчинків. Невідповідність між правами й обов'язками, внеском і винагородою оцінюється суспільною свідомістю як несправедливість. У такому випадку суспільство покладає обов'язок відповідальності за порушення дії цих принципів.

Відповідальність означає усвідомлення індивідумом, соціальною групою, суспільством свого обов'язку перед іншими, розуміння суті цього обов'язку та його значення для мотивації власних вчинків, узгодження власних і загальних інтересів, узгодження інтересів з обов'язками та завданнями, що виникають у зв'язку з потребами індивідуального та суспільного розвитку. Будучи одним з найскладніших феноменів в теорії вольових якостей, відповідальність називають «якістю вищого порядку» через тісний взаємозв'язок цієї категорії з такими світоглядними установками особи – емоційною та етичною. Як внутрішньо орієнтована якість відповідальність відображає схильність особи дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих соціальних та національно-культурних норм, виконувати свої обов'язки і бути готовим відповісти за власні дії перед самим собою і суспільством.

Справедливість та відповідальності співіснують з такими рисами, як чесність, гідність, здатність до самопожертви та співчуття до інших, наполегливість, стійкість, витримка тощо. Цей зв'язок виявляють у характері людини, її почуттях, світогляді, у різних виявах поведінки. Отже, ці категорії доцільно розглядати як компоненти свідомості людини в контексті її духовної діяльності.

Узагальнюючи сказане, можна висновувати, що поняття «справедливість» та «відповідальність» є філософсько-правовими полідисциплінарними категоріями, що, перебуваючи в когерентному зв'язку, відображають конкретно-історичні уявлення про міру належного (моральний аспект), міру відповідності різних соціальних явищ та вчинків (соціальний аспект), трактування цієї міри у свідомості особи (психологічний аспект), закріплення в нормах права (правовий аспект), відображення в гуманітарній політиці держави (політичний аспект), актуалізації в системі загальносуспільних ідей, поглядів (ідеологічний аспект).

5. У правовій державі важливою є відповідність між вітальними, соціокультурними потребами людини та можливостями їх реалізації, справедливим доступом до духовних і матеріальних благ, справедливим покаранням за неправомірну поведінку. Справедливість і відповідальність можна розглядати в причиново-наслідковому зв'язку з поняттям «провина», суть якої полягає в усвідомленні людиною наслідків завданої шкоди. Провина пов'язана, передусім, із правопорушенням, хоча людина не завжди готова це усвідомити, намагаючись перекласти власну провину на інших осіб, знайти причини своєї провини. Однак, попри усвідомленість людиною своєї провини на філософському, психологічному чи моральному рівнях, з юридичного

погляду провину встановлює лише суд. У цьому випадку справедливість набуває нового контекстуального значення, що виявляється у вираженні правового покарання, встановленого правосуддям. Водночас вбачається можливим трактувати справедливість як регулятор міжособистісних відносин, у яких виражений принцип «справедливо діє не той, хто справедливо діє стосовно себе, а той, хто справедливо діє стосовно інших осіб». Отож, справедливість відображає не тільки співмірність ідеалу з існуючим, а й співмірність між покаранням і відповідальністю.

Обґрунтування юридичної природи концептів «справедливість» та «відповідальність» дозволяє визначити справедливість як обов'язковий атрибут демократичної, правової держави, який корелюється із суб'єктивними правами, свободами та обов'язками, а відповідальність – як реакцію держави на здійснене правопорушення.

6. Дослідження уявлень про верховенство права та дотримання закону в суспільстві, створення умов і гарантій для ефективної реалізації прав і свобод, утвердження принципів справедливості та відповідальності є достатньо важливими в сьогоденних умовах активізації глобалізаційних тенденцій. Як показує правозастосовна практика, імплементація міжнародних стандартів правоохоронної діяльності потребує розробки нових засад функціонування правоохоронних органів, зокрема й органів внутрішніх справ України. Саме в цьому аспекті апологія справедливості та відповідальності в роботі правоохоронних органів України може виявити свою автентичну цінність. Утім, попри існування певних відмінностей, норми національного та міжнародного права характеризують єдність трактування справедливості та відповідальності як методологічних засад гуманістичної моделі організації державного і суспільного ладу.

7. Поняття «справедливість» може відображати і наявний, і такий, якого ще не існує (але бажаний) стан речей, тому її можна розглядати як діалектику належного і сущого. Звуження поля дії відповідальності пропорційно розширює поле дії страху та невпевненості і, як наслідок, стимулює зростання несправедливості через «свободу в інституційних межах», «довільну свободу суб'єктивності», що спричинює глобальну кризу сучасного суспільства. Справедливість і відповідальність мають бути об'єктивною основою правового регулювання відносин. Якщо зміст норм права України буде ґрунтуватися на принципах справедливості й відповідальності, сутність справедливого правового регулювання відобразиться і в наявній правовій матерії. Як наслідок, феномени справедливості та відповідальності можна інтерпретувати як критерії, на підставі яких видається можливим сформулювати висновки про якість правової системи та її ціннісні домінанти.

8. Справедливість та відповідальність виражаються не тільки у праві, але й в економіці, політиці, соціальній сфері тощо. Проте у зв'язку з тим, що саме у праві концентруються економічні, соціальні передумови розвитку суспільства та держави, воно найчастіше й піддається критичному оцінюванню з боку суспільства. Основною формою реалізації справедливості

та відповідальності є відображення у правовій системі міри забезпечення в позитивному праві суб'єктивних прав та свобод, гарантування можливостей їх реалізації та функціонування ефективного механізму їх захисту і відновлення у випадку порушення, обмеження тощо. У цьому контексті вагоме значення має усвідомлення фундаментальних засад функціонування та вдосконалення правового регулювання діяльності працівників органів внутрішніх справ для того, щоб забезпечити належний баланс дихотомії «справедливість – відповідальність» у правозастосовній практиці, коли закріплені в законодавстві догми мають продемонструвати свою дієвість.

9. Справедливість та відповідальність як певні форми суспільного буття обумовлюються необхідністю підпорядковувати, координувати і регулювати в процесі суспільної діяльності дії одних з діями інших, приватний інтерес погоджувати із загальним в межах наявного правового поля. Роль органів внутрішніх справ полягає в забезпеченні гармонії взаємодії суб'єктів правових відносин, яка досягається завдяки реалізації справедливості та відповідальності в кожному конкретному правовому випадку. У системі, яка охоплює імплікацію чотирьох компонентів: «особа» – «суспільство» – «право» – «державу», органи внутрішніх справ, здійснюючи представництво держави, є однією з основних рушійних сил для забезпечення справедливості та відповідальності. Отож можна стверджувати, що саме в діяльності працівників органів внутрішніх справ імпліцитно відображено рівень справедливості та відповідальності, імplementований у площину сучасного правотворення, правореалізації та правозастосування в Україні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ковальова О. В. Філософсько-методологічні засади правової інтеграції зв'язку справедливості та відповідальності / О. В. Ковальова // Митна справа. – 2012. – № 4 (82). – С. 264–268.
2. Ковальова О. В. Філософсько-правовий вимір органів внутрішніх справ як суб'єкта забезпечення принципів справедливості та відповідальності / О. В. Ковальова // Університетські наукові записки: часоп. Івано-Франків. ун-ту права ім. Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2013. – № 7. – С. 124–130.
3. Ковальова О. В. Філософсько-правове дослідження принципів справедливості та відповідальності як основи правозастосовної діяльності / О. В. Ковальова // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 31. – С. 12–21.
4. Ковальова О. В. Нормативно-правова трансформація принципів справедливості та відповідальності / О. В. Ковальова // Митна справа. – 2013. – № 6 (90). – С. 283–287.
5. Ковалева Е. В. Компаративистский подход к изучению реализации принципов справедливости и ответственности в национальном и

международном праве / Е. В. Ковалева // Теория и практика общественного развития: науч. журн. – Краснодар, 2013. – № 9. – С. 338–341.

6. Ковальова О. В. Філософські та правові аспекти кореляції справедливості та відповідальності / О. В. Ковальова // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 травня 2012 р.). – Суми: Папірус, 2012. – С. 25–28.

7. Ковальова О. В. Справедливість і відповідальність у діяльності органів внутрішніх справ / О. В. Ковальова // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ: матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (1 червня 2012 р.) / за наук. ред. М. П. Гетьманчука, В. С. Бліхара. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 74–78.

8. Ковальова О. В. Кореляція принципів справедливості і відповідальності у діяльності ОВС / О. В. Ковальова // Правове регулювання суспільства та проблеми юридичної техніки: матер. наук.-практ. інтернет-конф. (листопад-грудень 2012 р.). – Івано-Франківськ: Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2012. – С. 58–62.

9. Ковальова О. В. Роль ОВС у забезпеченні принципів справедливості та відповідальності / О. В. Ковальова // Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку: матер. учасн. 1-ї регіон. наук.-практ. конф. (11 квітня 2013 р.). – Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2013. – С. 56–59.

10. Ковальова О. В. Принципи справедливості і відповідальності у правозастосовній діяльності / О. В. Ковальова // Роль суспільно-політичних дисциплін у формуванні світогляду працівника органів внутрішніх справ: матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (7 червня 2013 р.) / за наук. ред. В. С. Бліхара. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – С. 100–103.

АНОТАЦІЯ

Ковальова О. В. Філософсько-правові засади реалізації принципів справедливості і відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ.
– На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2014.

У дисертації здійснено першу у вітчизняній науці спробу комплексно дослідити філософсько-правовий вимір фундаментальних засад реалізації принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ. Обґрунтовано методологічний потенціал філософсько-правової науки, що дозволило досліджувати реалізацію принципів справедливості та відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ крізь призму онтологічного, гносеологічного, аксіологічного, праксеологічного, герменевтичного та антропологічного аспектів. Запропоновано визначення понять «справедливість» та «відповідальність» як філософсько-правових

полідисциплінарних категорій, що, перебуваючи в когерентному зв'язку, відображають конкретно-історичні уявлення про міру належного (моральний аспект), міру відповідності різних соціальних явищ та вчинків (соціальний аспект), трактування цієї міри у свідомості особи (психологічний аспект), закріплення в нормах права (правовий аспект), відображення в гуманітарній політиці держави (політичний аспект), актуалізації в системі загальноосвітніх ідей, поглядів (ідеологічний аспект).

Ключові слова: органи внутрішніх справ, справедливість, відповідальність, правоохоронна діяльність, філософія права, свобода.

АННОТАЦІЯ

Ковалева Е. В. Философско-правовые основы реализации принципов справедливости и ответственности в деятельности органов внутренних дел. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2014.

В диссертации осуществлена первая в отечественной юридической науке попытка комплексного исследования философско-правового измерения фундаментальных основ реализации принципов справедливости и ответственности в деятельности органов внутренних дел.

Доказано, что деятельность органов внутренних дел имплицитно отражает уровень справедливости и ответственности, имплементированный в плоскость современного правотворчества, правореализации и правоприменения. Выяснено, что, несмотря на существование определенных различий, нормы национального и международного права характеризует единство трактовки справедливости и ответственности как методологических основ гуманистической модели организации государственного и общественного строя. В ходе проведения анализа означенной тематики усовершенствован концептуальный инструментарий философских дискурсов по экспликации феноменов справедливости и ответственности в двух измерениях: теоретическом, который предусматривает исследование эволюции философско-правового понимания справедливости и ответственности в социогуманитарном пространстве, и практическом, который детерминирует исследования экстраполяции интенций справедливости и ответственности в процессе создания государства и формирования гражданского общества. Предложено определение понятий «справедливость» и «ответственность» как философско-правовых полидисциплинарных категорий, что, находясь в когерентной связи, отражают конкретно-исторические представления о мере должного (моральный аспект), степень соответствия различных социальных явлений и поступков (социальный аспект), трактовку этой меры в сознании человека (психологический аспект), закрепление в нормах права (правовой аспект), отражение в гуманитарной политике государства (политический аспект),

актуализации в системе общегражданских идей, взглядов (идеологический аспект).

Обосновывая философско-правовые детерминанты реализации принципов справедливости и ответственности в деятельности органов внутренних дел, получили дальнейшее развитие: исследования антропологической аксиосферы деятельности органов внутренних дел, структура которой компонуется базовыми общечеловеческими ценностями, в том числе принципами справедливости и ответственности; интерпретация феноменов справедливости и ответственности как критериев, на основании которых выдается возможным формулирование выводов о качестве правовой системы и ее ценностных доминант.

Выяснено, что роль органов внутренних дел состоит в обеспечении гармонии взаимодействия субъектов правовых отношений, что достигается благодаря реализации справедливости и ответственности в каждом конкретном правовом случае.

Ключевые слова: органы внутренних дел, справедливость, ответственность, правоохранительная деятельность, философия права, свобода.

SUMMARY

Kovalyova E. V. Philosophical and legal basis of the implementation of the principles of justice and accountability in the activities of internal affairs. – Manuscript rights reserved.

Thesis on scientific degree of Candidate of juridical Sciences on specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

The thesis presents a first attempt in science research complex philosophical and legal aspects of implementing the principles of fundamental principles of justice and accountability in the work of the police. The methodological potential philosophical and legal doctrine which allowed studying the implementation of the principles of justice and accountability in the activities of internal affairs in the light of the ontological, epistemological, axiological, praxeological, hermeneutic and anthropological aspects. A definition of «fairness» and «responsibility» as a philosophical and multidisciplinary legal categories, while in coherent communications reflect specific historical understanding of the proper measure (moral dimension), as compliance of various social phenomena and behavior (social aspect), the interpretation of this measure in the mind of the person (psychological aspect), enshrined in law (legal aspects), reflected in the humanitarian policy of the state (the political aspect), updating the system general public ideas, beliefs (ideological dimension).

Key words: law enforcement bodies, justice, responsibility, law enforcement, philosophy of law, freedom.

Підписано до друку 22.04.2014 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 114.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Видавництво ТЗОВ «Ліга-Прес»
79006, м. Львів, вул. К. Левицького, 47